

Το βυζαντινό θέατρον

Μάθημα

«Λογοτεχνικές αφηγήσεις
για αγίους και δαίμονες
στο Βυζάντιο»

Διδάσκων: Κων/νος Χρυσόγελος

Μέρος 1^ο:

Το θέατρον ως δημόσιο θέαμα

- Ποιος χώρος είναι το «θέατρον»;
 1. Θέατρο.
 2. Αμφιθέατρο.
 3. Ιππόδρομος.
 4. Η «σκηνή» των πλανόδιων καλλιτεχνών.

- Ποια θεάματα περιλαμβάνει το «θέατρον»;
1. «Κυνήγια» (*venationes*) (στο αμφιθέατρο).
 2. Μίμος (στο θέατρο [ή τον ιππόδρομο]).
 3. Παντόμιμος (στο θέατρο [ή τον ιππόδρομο]).
 4. Αρματοδρομίες (στον ιππόδρομο).
 5. Γυμνοδρομίες (στο στάδιο ή τον ιππόδρομο).
 6. Ακροβατικά (στον ιππόδρομο).

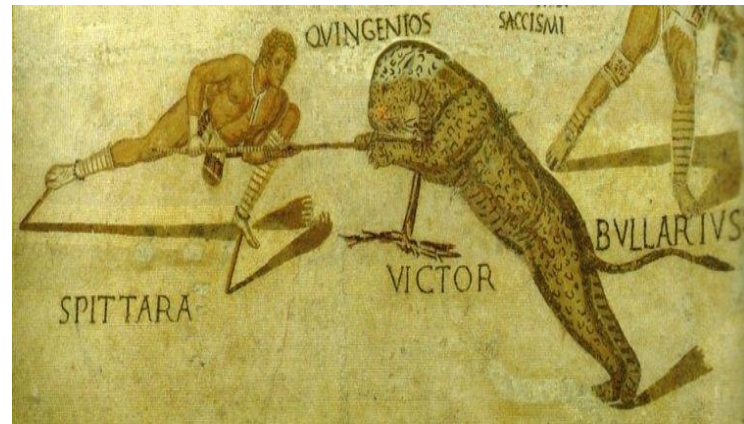
1) Θεάματα του αμφιθεάτρου και του θεάτρου (στο πρώιμο Βυζάντιο).

- «Κυνήγια» (venationes)

← «Κυνήγιον» με λιοντάρι.

«Κυνήγιον» με πάρδαλη →

Λεπτομέρεια από το δίπτυχο του υπάτου Αναστασίου (516 ή 517): *Κυνήγιον*.

- Μίμος

α) Αρχαίες αναφορές (Αριστοτέλης, Δημοσθένης).

β) Ο ελληνιστικός και ρωμαϊκός μίμος.

γ) Ο μίμος στο πρώιμο Βυζάντιο (μέχρι τέλη 6^{ου} αι.).

α) Ο αρχαίος μίμος:

Σώφρων και Ξέναρχος.

β) Ο ελληνιστικός και ρωμαϊκός μίμος:

κατηγορίες:

-παίγνια (απλές φάρσες)

-ὑποθέσεις («ολοκληρωμένα έργα»)

θεματολογία:

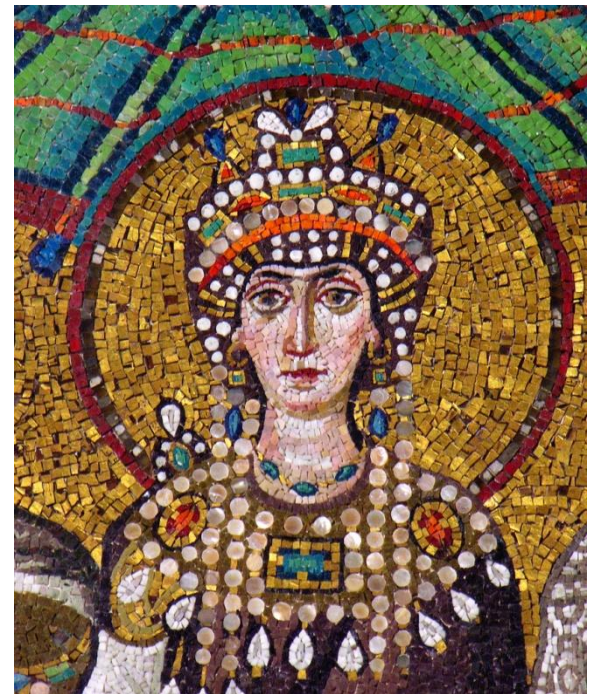
-μυθολογικός κύκλος.

-καθημερινή ζωή.

-σάτιρα συγκεκριμένων ομάδων.

γ) Ο πρώιμος βυζαντινός μίμος

- Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και η «διαβολική πηγή» με τις «πόρνες που κολυμπούν».
- Οι γελωτοποιοί βωμολοχίαι και το «στριπτίζ» της Θεοδώρας στα Άνέκδοτα του Προκοπίου (6^{ος} αι.).

Λεπτομέρεια από το δίπτυχο του υπάτου Αναστασίου (516 ή 517):
Μίμοι (αριστερά) και τραγικοί ηθοποιοί(;) (δεξιά).

- Παντόμιμος

- Είδος εκφραστικού χορού («μπαλέτο»).
- Ρωμαϊκής προέλευσης;
- Χρήση ενός ή περισσότερων προσωπείων με κλειστό στόμα.
- Ένας χορευτής που υποδύεται πολλούς (ανδρικούς ή/και γυναικείους) ρόλους.
- Υπόθεση συνήθως από μυθολογικό κύκλο.
- Συνοδεία μουσικής και τραγουδιού/απαγγελίας.
- Αντιδιαστολή με ελαφρότητα μίμου.

Μάσκα παντόμιμου.

Παντόμιμος με προσωπεία.

- Η τύχη του θεάτρου μετά το 600:
 1. Τα κυνήγια απαγορεύονται το 498 από τον Αναστάσιο (μάλλον παρακμάζουν ως θέαμα).
 2. Ο παντόμιμος απαγορεύεται το 502 από τον Αναστάσιο και πάλι το 525 από τον Ιουστινιανό (συνεχίζει μέχρι μέσα του 6^{ου} αι.).
 3. Ο ιππόδρομος παρακμάζει και λαμβάνει μορφή ιδιωτικού/αυτοκρατορικού θεάματος (το κόστος διεξαγωγής πέφτει πια στον βασιλιά, όχι στον έπαρχο).

4. Η περίπτωση του μίμου:

α) Οι μεταμορφώσεις του μίμου: ο σκηνικός και ο παιγνιώτης ως δημόσιο θέαμα.

β) Γραπτές πηγές για τον μίμο ως ιδιωτικό (αυτοκρατορικό) θέαμα.

γ) Αναπαραστάσεις.

α) Ο σκηνικός και ο παιγνιώτης στον ιππόδρομο και τη «σκηνή»

-Ο Θεόφιλος και οι παιγνιώται στον ιππόδρομο
(πηγή 10^{ου} αι.):

Υπήρχε μία χήρα στα χρόνια του Θεόφιλου, από την οποία κατάσχεσε ο αρχιθαλαμηπόλος του βασιλιά, ονόματι Νικηφόρος, ένα μεγάλο καράβι... Καθώς αυτή βρέθηκε σε αδυναμία, ζήτησε βοήθεια από τους **παιγνιώτες** του ιπποδρόμου... Αυτοί έφτιαξαν ένα μικρό καράβι, το έβαλαν πάνω σε μια τροχήλατη άμαξα... και το έστησαν μπροστά από το βασιλικό κουβούκλιο. Άρχισαν να λένε ο ένας στον άλλο: «Άνοιξε το στόμα σου και κατάπие το». Ο άλλος αντέλεγε: «Δεν μπορώ». Κι ο άλλος ξανάπε: «Εδώ ο αρχιθαλαμηπόλος Νικηφόρος κατάπие το καράβι της χήρας με ό,τι είχε μέσα κι εσύ δεν μπορείς να φας ούτε αυτό;»

-Οι σκηνικοί τον 12^ο αι.

Σχολιαστής 51^{ου} Κανόνα της Συνόδου εν Τρούλλω (691), που απαγορεύει τους μίμους και τους «επί σκηνής χορούς»:

Ο παρών κανόνας απαγόρευσε... τους μίμους, οι οποίοι άλλοτε μιμούνται τους Άραβες, άλλοτε τους Αρμένιους, άλλοτε τους δούλους, άλλοτε άλλα που περιλαμβάνουν ραπίσματα στο αφτί και θορύβους... Και τους επί σκηνής χορούς απαγορεύει. Σκηνή είναι η προσποίηση και η υπόκριση, γι' αυτό οι «υποκρινόμενοι» αποκαλούνται «σκηνικοί», που εμφανίζουν τους εαυτούς τους πότε ως δούλους, πότε ως δεσπότες και πότε ως στρατηγούς και διοικητές.

β) Μίμοι και σκηνικοί ως ιδιωτικό θέαμα

-Βίος αγίου Ευθυμίου (10^{ος} αι.):

*Τότε ο Ζαούτζης έδωσε έναν απίστευτο αγώνα για να προωθήσει ένα οικείο του πρόσωπο για τη θέση του πατριάρχη, γιατί φοβόταν μήπως ο βασιλιάς προτείνει τον γνωστό του Ευθύμιο. Και τόσο πολύ εξοργίστηκε ο Ζαούτζης, που πίεσε τους **σκηνικούς**, που έμπαιναν ως συνήθως στο βασιλικό δείπνο, να πουν κάτι εναντίον του Ευθυμίου.*

-Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* (αρχές 13^{ου} -γεγονότα τέλους 12^{ου} αι.):

*Είπε κάποτε στο δείπνο [ο Ισαάκιος Β΄]: «Φέρτε μου αλάτι [ἄλας]». Είπε τότε ο πιο χαριτωμένος από τους **μίμους**, ο Χαλιβούρης, που θαύμαζε τον χορό των γυναικών, που αποτελούνταν από παλλακίδες και συγγενείς του βασιλιά: «Κάτσε να “γνωρίσουμε” πρώτα αυτές, βασιλιά μου, και μετά δώσε διαταγή να φέρουν άλλες [ἄλλας]».*

γ) Αναπαραστάσεις

-Αγία Σοφία, Κίεβο (μέσα 11^{ου} αι.)

← Μάχη με κυνοκέφαλο στον ιππόδρομο.

Μίμοι στον ιππόδρομο →

Μέρος 2^ο:
Υπήρχε «θρησκευτικό δράμα»
στο Βυζάντιο;

- 1) Τα Κοντάκια του Ρωμανού του Μελωδού.
- 2) Οι τρεις παίδες εν καμίνω.
- 3) Τα χαμένα «δράματα».
- 4) Ο Χριστός πάσχων.

1) Δραματικότητα στα Κοντάκια του Ρωμανού
-Εἰς τόν Ἰσαάκ ὅτε εὐλόγησε τόν Ἰακώβ (ις'):

*Νενικημένος Ἰσαάκ τοῖς σπλάγχνοις καί ἡττημένος
πρός τόν Ἡσαῦ ἐβόα λέγων: «Ἄκουσον, ὦ τέκνον.
Εἰ τῷ ἀδελφῷ σου τήν ἐξουσίαν παρέσχον...
σοί νῦν τί ποιήσω; τέκνον, εἰπέ μοι».*
*Πάλιν ἀπεκρίθη Ἡσαῦ τῷ γενέτῃ αὐτοῦ
καί κλαίων οὕτως ἔλεγεν:*
*«Μία γάρ μόνη σοι ἐστίν εὐλογία;
Ἐξ ἧς κατέλιπας κάμει εὐλόγησον».*

2) Τρεις παίδες εν καμίνω

Κατακόμβη της Πρίσκιλλας, Ρώμη (περ. 300 μ. Χ.)

- Χειρόγραφο μονής Ιβήρων:

Τίτλος: **Ἀκολουθία** ψαλλομένη τῇ Κυριακῇ τῶν ἁγίων πατέρων πρό τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἥτοι τῆς καμίνου διάταξις.

Μετά τό τέλος τοῦ ὁρθρου, τῆς καμίνου εὐτρεπισθείσης καί τῶν παίδων ὁμοίως ἐν ἐνδύμασι λευκοῖς, οἱ ψάλλται περί τήν κάμινον ψάλλουσιν...

Τούτου δέ ψαλλομένου, εἰσέρχονται οἱ παῖδες ἐντός τῆς καμίνου καί προσκυνοῦσι κατά ἀνατολάς τρίς...

Ὅταν δέ φθάσῃ οὗτος ὁ στίχος καταβιβάζουσι τόν ἄγγελον...

Τούτου δέ ψαλλομένου χορεύουσιν οἱ παῖδες ἐντός τῆς καμίνου, ἐκτείνουσι τάς χεῖρας καί τά ὄμματα ἄνω.

3) Τα χαμένα «δράματα»

- Οι «τραγωδίες» και οι «κωμωδίες» του Απολινάριου του πρεσβύτερου (4^{ος}).
- Οι «τραγωδίες» και οι «κωμωδίες» του Συνέσιου Κυρήνης (4^{ος}).
- Το *Δρᾶμα τῆς Σωσσάνης* του Ιωάννη Δαμασκηνού (8^{ος}).
- Ο *Θάνατος τοῦ Χριστοῦ* του Στέφανου Σαββαΐτη (8^{ος}).

Ο Συνέσιος Κυρήνης στο *Agora*
του A. Amenábar (2009)

3) Ο Χριστός πάσχων (*Christus patiens*)

Τίτλος αρχαιότερου χειρογράφου (τέλη 13^{ου} αι.):

Τραγωδία του Γρηγορίου του Θεολόγου στο σωτήριο πάθος του Κυρίου μας, Ιησού Χριστού.

Προοίμιο: Επειδή, αφού άκουσες με ευσέβεια για τα ποιήματα, / τώρα θες να ακούσεις με ποιητικό τρόπο για τα ευσεβή πράγματα, / άκου με προσοχή, γιατί τώρα θα σου μιλήσω συγκεκριμένα/ για το κοσμοσωτήριο πάθος, ακολουθώντας τον Ευριπίδη...

Τα πρόσωπα λοιπόν του **δράματος** είναι τα ακόλουθα...

- Η οφειλή στον Ευριπίδη:

-Χριστός πάσχων, στ. 453-54:

Αἴ' αἴ', τί δράσω; καρδία γάρ οἷχεται.

(→ Μήδεια 1042: αἰαί, τί δράσω; καρδία γάρ οἷχεται).

Πῆ πῆ πορεύῃ, Τέκνον;

(→ Ἄλκηστις 482: καί πῆ πορεύῃ;)

Ο Χριστός πάσχων στο Εθνικό (1964)

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ
ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ
ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΑΣΧΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ: ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
ΚΑΙ ΣΚΗΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ } ΑΛΕΞΗ ΣΟΛΟΜΟΥ
ΣΚΗΝΟΓΡΑΦΙΑΙ - ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΙ: ΣΠΥΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΙΜΩΝΟΣ ΚΑΡΡΑ

ΛΓ' ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1963-1964
ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΑΡΙΘ. 8
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1964

ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΑΣΧΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

ΠΡΟΣΩΠΑ :

Μήτηρ Θεοῦ

Χορὸς Γυναικῶν Γαλιλαίας

Κορυφαῖες

Ἡθοποιοί :

ANNA ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

{ ΕΛΛΗ ΒΟΖΙΚΙΑΔΟΥ
ΕΛΕΝΗ ΚΥΠΡΑΙΟΥ
ΔΕΥΚΗ ΒΕΝΤΟΥΡΑΤΟΥ
ΖΩΗ ΣΚΟΥΡΑ
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΙΩΡΗ
ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΑΝΕΤΑ

Χορὸς

{ Ι. ΚΟΦΙΝΟ
ΧΡ. ΚΟΥΤΣΟΥΔΑΚΗ
Σ. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
Γ. ΚΑΡΕΛΛΑ
Α. ΣΕΝΚΕ

Πρῶτος Μαντατοφόρος ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΒΑΦΙΑΣ
Δεύτερος Μαντατοφόρος ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
Τρίτος Μαντατοφόρος ΠΕΤΡΟΣ ΔΟΧΑΪΤΗΣ
Χριστὸς ΠΕΤΡΟΣ ΦΤΕΣΟΥΝ
Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΗΣ
Ἰωσήφ ἀπὸ Ἀριμαθείας ΣΤΕΛΙΟΣ ΒΟΚΟΒΙΤΣ
Νικόδημος ΘΕΟΔ. ΑΝΔΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Πέτρος ΝΙΚΟΣ ΒΟΚΑΣ
Τέταρτος Μαντατοφόρος ΣΠΥΡΟΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ
Μετανοῶν Στρατιώτης ΧΡΙΣΤ. ΚΑΖΑΝΤΖΙΔΗΣ
Μαρία Μαγδαληνή ΚΑΚΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Ἀγγελος { ΤΑΚΗΣ ΒΟΥΛΛΑΣ
ΝΙΚΟΣ ΜΕΤΑΛΛΙΝΟΣ
Πέμπτος Μαντατοφόρος ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΟΡΙΔΗΣ
Ἀρχιερεὺς Συναγωγῆς ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΝΝΟΥΛΗΣ
Πρῶτος Φέλακας ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΑΡΛΗΣ
Πιλάτος ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ
Πρόλογος ΠΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Μαθηταὶ — ὄχλος

Βοηθὸς Σκηνοθέτου : ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ANNA ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

δοκιμάστηκε, μα πού αποτελούν σπάνια κειμήλια θεατρικής τέχνης, με παγκόσμια αναγνωρισμένη σημασία.

Το δραματολόγιο θά εΐταν ώστόσο λειψό, αν δεν αντιπροσωπευόταν σ' αυτό και ή βυζαντινή συγκομιδή. Καί γι' αυτόν πρό πάντων τὸ λόγο ανεβαίνει ὁ «Χριστὸς Πάσχω», τὸ μόνο δραματικὸ ἔργο πού μᾶς ἔφθασε ὁλόκληρο ἀπ' τοὺς παραγωγικοὺς —ἀκόμα καί στὸν τομέα τοῦ θεάτρου— βυζαντινοὺς αἰῶνες.

Φυσικά, ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ τραγωδία, δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἰσάζια μᾶς «Ἀδρομάχης» ἢ ἐνὸς «Βασιλέα Ροδολίνου». Ἐχει στιγματισθῇ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς σὰν ἔργο ἀδόκιμο κ' ἐλαττωματικό, καί

συνάμα σὰν ὁλότελα ἀκατάλληλο γιὰ νὰ διδαχθῇ στὴ σκηνή. Ἡ πρόθεση τοῦ Ἑθνικοῦ Θεάτρου δὲν εἶταν βέβαια νὰ γκρεμίσει τίς παραπάνω θεωρίες μὲ μιὰ σκηνικὴ ἀνάσταση τῆς ἀπὸ αἰῶνες θαμμένης αὐτῆς πασχалиνῆς τραγωδίας. Ὁ «Χριστὸς Πάσχω» δὲ συγκεντρώνει, δυστυχῶς, τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ ν' ἀναζωογονηθῇ ἀπὸ τὴν τέχνη τῶν ἡθοποιῶν, μπροστὰ στὸ σύγχρονο κοινὸ —ὅπως συνέβηκε μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνη ἢ τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου, τὰ καταδικασμένα «ἐκ τῶν προτέρων» ἀπὸ μερικοὺς εἰδικούς σ' αἰῶνια ἀφάνεια! Τὸ δράμα τοῦτο δὲν ἔχει, φοβοῦμαι, νὰ ἐπιδείξῃ πάνω στὸ σανίδι τῆς σκηνῆς ἄλλο χάρισμα, ἐξὸν ἀπ' τὸ μουσειακὸ του ἐνδιαφέρον, ἀπ' τὴν ἀξία του, δηλαδή, σὰν μοναδικὸ τεκμήριο ἑλληνοχριστιανικῆς τραγωδίας. Κι' ἂν ἀκόμα συμβῇ νὰ συγκινήσει τὸ σύγχρονο θεατὴ, αὐτὸ θὰ ὀφείλεται ἀποκλειστικά καί μόνο στὴ συγκίνηση πού ἐκπέμπει ἡ εὐαγγελικὴ παράδοση.

Πότε γράφηκε ὁ «Χριστὸς Πάσχω» καί ποιός εἶταν ὁ ποιητῆς του;

Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δόθηκαν τόσες ἀπαντήσεις, ὅσοι εἶταν κ' οἱ βυζαντινολόγοι πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο. Ἀλλοτε πίστευαν πὼς συγγραφέας του εἶταν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, γιατί τ' ὀνομα τοῦ ἀναφέρουν τὰ χειρόγραφα κ' οἱ παλιές ἐκδόσεις. Ὁ Σάββας κι' ὁ Κρουμβάχερ στάθηκαν οἱ πρῶτοι πού κλόνισαν τὴν πεποίθηση αὐτή, τονίζοντας πόσο τὸ ἔργο εἶταν λογοτεχνικά κατώτερο ἀπ' τὴν ὑπόλοιπη ποιητικὴ παραγωγή τοῦ Θεολόγου. Σήμερα, λιγοστοὶ μο-

Από τον πρόλογο του Αλέξη Σολομού

Από την παράσταση

Μέρος 3^ο: Τα λογοτεχνικά σαλόνια (12^{ος}-14^{ος} αι.)

- Ο ρόλος της «ρητορικής επίδειξης».
- Οι πρώτοι επαγγελματίες λογοτέχνες.
- Η εξάρτηση από τους πάτρωνες.
- Ο χώρος του *θεάτρου*.

Μαρτυρίες 12^{ου} αι.

(+) Μιχαήλ Ιταλικός:

*Η επιστολή παραδόθηκε στο **λογοτεχνικό θέατρο** και όταν ξεδιπλώθηκε ξεπήδησαν μουσικές και μελωδίες... Αν δεν μας συγκρατούσε η μετρημένη φόρμα, ο σταθερός ρυθμός και η ευπρέπεια του ύφους, θα γεμίζαμε ενθουσιασμό, τόσο αυτός που διάβαζε, όσο και οι ακροατές.*

(-) Νικηφόρος Βασιλάκης:

*Περίμενα τη σωστή ηλικία και την κατάλληλη ευκαιρία για να επιδείξω το ταλέντο μου τη σωστή στιγμή. Όχι φυσικά ξεπέφτοντας στα **θέατρα**, σαν να μην είχα καλό γούστο, αλλά αυτό ακριβώς επιζητώντας, είτε να ασχολούμαι με τα έργα των ρητόρων, είτε να είμαι επιφορτισμένος με διδασκαλικά καθήκοντα.*

Η «Θεατρική ερμηνεία»

- Θεόδωρος Μετοχίτης (14^{ος} αι.):

Καθώς κάθεσαι στη μέση και διαβάξεις δυνατά τα έργα σου, κάνεις λες και λαμβάνεις μέρος σε καμιά παράσταση: Χειροκροτείς, παίρνεις διάφορες αισχρές στάσεις, άλλοτε πηδώντας έξω απ' το κρεβάτι, άλλοτε ξαναπηδώντας μέσα του, και καθώς τρέμεις κουνάς και τα δυο σου χέρια, γυρίζεις το κεφάλι και τον αυχένα σου, σκύβεις και ξαναστυλώνεις, ενοχλώντας αυτούς που σε ακούν και σε κοιτάζουν.